

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 4, Sayı: 3, 2020, ss. 271-290/ Volume: 4, Issue: 3, 2020, pp. 271-290

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Ali BİLGENOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler, Aydın
Asst. Prof., Aydın Adnan Menderes University Faculty of Economics International Relations, Aydın /Turkey

ali.bilgenoglu@adu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-9097-1737

Öz

19. yüzyıl Avrupalı Büyük Güçlerin dünyanın siyasi, askeri ve iktisadi açılardan stratejik noktaları üzerinde paylaşım mücadelesi verdikleri bir asır olarak dünya siyasi tarihine geçmiştir. Sanayileşme sürecini tamamlamış olan büyük güçler hem ürettikleri malları satabilmek hem de ucuz hammadde transferi yapabilmek amacıyla dünyanın sanayileşmemiş, dolayısıyla kendilerine göre geri kalmış noktalarında önce ekonomik ardından da siyasi egemenliklerini kurmuşlardır. Bu süreç içerisinde diğer Batılı büyük güçler arasında sahip olduğu ekonomik ve askeri güç bakımından öne çıkan İngiltere olmuştur. Bu doğrultuda 19. yüzyıl sonunda Güney Afrika’dan Hindistan’a, Mısır’dan Seylan’a uzanan geniş bir coğrafya üzerinde egemenliği tek başına ele geçiren İngiltere popüler deyişle “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” haline gelmiştir.

19. yüzyıl İngiliz sömürge imparatorluğunun yeryüzündeki en önemli stratejik noktası Hindistan olarak belirlenmiştir. İngiliz sömürge siyasetinin bu coğrafyada 18. yüzyıl sonlarından itibaren gerek ilk pratik örneklerinin görülmeye başlanması gerekse dünyanın diğer önemli stratejik noktalarında kurulan İngiliz sömürge idarelerinin en mühim güvenlik kaygısının bu coğrafyadaki İngiliz varlığının korunması fikri üzerine inşa edilmesi sebebiyle Hindistan yüzyılın tamamı boyunca dünyanın en büyük hegemon gücü olan İngiltere için apayrı bir öneme sahip olmuştur.

Bu çalışmada 19. yüzyıl İngiliz sömürge siyaseti, bu siyasetin temel parametreleri çerçevesinde Hindistan’ın işgal ettiği merkezi konumu esas almak üzere bu coğrafyanın İngiltere tarafından nasıl egemenlik altına alındığı ve ne tip sorunlarla karşılaştığı ile burada kurulan sömürge idaresinin temel özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Buna ek olarak ise Hindistan’daki İngiliz sömürge idaresinin yine 19. yüzyılda İngiliz imparatorluğunun önemli stratejik noktaları olan Mısır ve Sudan’da kurulan sömürge idarelerine hangi açılardan ilham kaynağı olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Sömürgecilik, İngiltere, Hindistan, Mısır, Sudan

“THE DIAMOND IN THE CROWN” IN THE AGE OF COLONIES: THE PLACE AND THE IMPORTANCE OF INDIA IN BRITISH COLONIALISM

Abstract

19th century is known as the time period in which the European Great Powers struggled to share the strategic points of the world from the political, military and economic aspects of the time. The Great Powers who had completed their own industrialization processes, established first their economic and then political sovereignty in the non-industrialized and thus backward points of the world in order both to sell the goods they produce and to transfer raw materials to their industries. In this process, Britain became the prominent in terms of it economic and military power among other European Powers. In this context, Britain, which had taken over the sovereignty over a wide geography extending from South Africa to India and from Egypt to Ceylon at the end of the 19th century, became the supreme power of the World.

India was determined as the heart of the British colonial empire of the 19th century. Since the late 18th century, British colonial politics and their first implementations were started to be observed in India, and this imperial zone became the most important security concern of the British governments. This situation made the British to form their security approach starting from the security of their rule in India. Exactly because of this, India appeared as the geography that had the utmost importance for Britain, who was the most powerful hegemonic empire throughout the entire century.

In this study, informations about the characteristics of the 19th century British colonialism, and the place of India within this policy will try to be given. Besides these, how India was colonised and dominated by the British, what kind of social and political problems were encountered will be discussed. At the end, how the British experiences in India inspired the other British colonial administrations in Egypt and the Sudan will try to be revealed.

Key Words: 19th Century, Colonialism, Britain, India, Egypt, The Sudan

Atf / Cite as: Bilgenoğlu, Ali. “Sömürgeler Çağında “Kralın Tacındaki Elmas”: Hindistan’ın İngiliz Sömürgeciliğindeki Yeri ve Önemi”. *Apjir* 4/3 (Aralık 2020), 271-290.

1. Giriş

19. yüzyılın politik ruhunu şekillendiren en önemli siyasal gelişme hiç kuşkusuz 1789 Fransız Devrimi idi. Devrimin önce mücavir alan olarak kıta Avrupa’sına, sonra da dünyanın geri kalanına yaydığı hürriyet, eşitlik ve adalet gibi liberal fikirlerin yanı sıra modern anlamda ulus devlet kavramsallaştırmasının ilk düşünsel temellerini atan milliyetçilik fikri de modern dünyanın biçimlenmesinde etkin rol oynamıştır.

Fransız Devrimi’nin siyasal bağlamda modern dünyanın oluşumuna olan etkisinin iktisadi bağlamdaki tamamlayıcısı olarak ise karşımıza Sanayi Devrimi çıkmaktadır. 18. yüzyılın ortalarında kendisini tarımsal üretim biçimlerindeki köklü değişikliklerde, buharlı gemi başta olmak üzere ulaşım araçlarının çeşitlenip güçlenmesinde ve manifaktür üretimin merkezi olan büyük fabrikalarda gösteren Sanayi Devrimi, modern Avrupa’nın

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

oluşumunda en büyük etkiye sahip tarihsel dönemeçlerin başında gelmektedir. Burjuvazi ve işçi sınıfı gibi iki ayrı sosyal tabakanın hem doğuşunu hem de aralarında ideolojik ve toplumsal mücadelelerin yaşandığı yeni bir sosyolojik değişim/dönüşüm sürecini de beraberinde getiren Sanayi Devrimi, aynı zamanda modern içeriğiyle kapitalizmin doğuşuna da kaynak teşkil etmiştir. Zaman içerisinde kitlesel üretim hacminin o tarihe dek görülmemiş düzeyde artışı ve bu sürece temel teşkil eden sermayenin de merkezileşme eğilimleri göstermesi neticesinde kapitalizmin tarihsel evrim izleği içerisinde “rekabetçi nitelikten tekelci bir yapıya geçmesi”¹ ile emperyalizm olarak bilinen olgu gündemdeki yerini almıştır.²

Üretimi tek elde toplayan, dünyanın geri kalanını ulusal sanayilerinin varlığı ve gelişimi açısından hammadde kaynağı ve pazar olarak gören yeni tekelci anlayış kapitalizmin boyut atlayarak, kendisini coğrafi bakımdan yeniden yapılandırma gayesi³ mucibince yeni pazar arayışına çıkmasına neden olmuştur.⁴ Bu arayış süreci aynı zamanda 19. yüzyıl Avrupa’sında İngiltere, Fransa başta olmak üzere büyük güçler arasında rekabetin başlaması anlamına da gelmektedir.⁵ İki büyük güce ilerleyen yıllarda ulusal birliklerini tamamlayan Almanya ve İtalya’nın yanı sıra Belçika ve Hollanda gibi dönemi itibarıyla orta ölçekli güçler de katılmaya başlayacaktır.⁶ Kuzey Afrika’dan Asya içlerine, Hint Denizi’nden Orta ve Güney Afrika’ya dek uzanan büyük bir coğrafyada 19. yüzyılın tamamında, 20. yüzyılın ise ilk çeyreğinde yaşanan bu büyük paylaşım mücadelesi siyasal planda sömürgecilik olarak temayüz ederken, tarihsel sonuçları bakımından sömürge imparatorluklarının kurulmasını ve dünyanın büyük bir bölümünün Batılı sermaye/güç odaklarınınca sömürülmesini beraberinde getirmiştir. Bu uzun erimli paylaşım mücadelesi

¹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974, s. 15. Bu süreç aynı zamanda “ulus/millet” olarak adlandırılan kavramın modern içeriğine kavuştuğu dönemdir. Bu konuda önde gelen çalışmalardan bir tanesi için bkz. Mirosław Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011. Kapitalizm ve milliyetçiliğin tarihsel gelişim süreci içerisinde aralarında bir nedensellik bağı kurulup, kurulamayacağını sorgulayan değerli bir çalışması için ise ayrıca bkz. Josep Llobera, *Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, ss. 103-114.

² Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi Ders Notları*, İstanbul, 1979, ss. 87-90; J.M. Blaunt, “Colonialism and the Rise of Capitalism”, *Science & Society*, vol: 53, no: 3, (Fall, 1989), ss. 260-296. Vladimir Lenin ise 1916’da yayımladığı meşhur *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* isimli kitapçığında emperyalizmin kapitalizmin gelişme süreci ile olan içkinliğini ortaya koymaya çalışmıştı. Lenin’e göre, 19. yüzyıl boyunca büyüyen emperyalizm ve paylaşım savaşı Birinci Dünya Savaşı’na neden olmuştur. Kapitalizmin tekelci kapitalizme evrilmesi ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi öne çıkaran Lenin’in bu çalışması için bkz. V.İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin Sonuncu Aşaması*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1995.

³ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s. 31.

⁴ Murat Sarıca, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 120; Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss. 46-65.

⁵ Samir Amin, *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 176-177.

⁶ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 68.

içerisinde birbirleri ile olan yeryüzü egemenliği savaşımında uzlaşamayan Büyük Güçlerin insanlık tarihinin ilk büyük genel savaşı olan Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olmaları ise sadece kapitalizmin değil, aynı zamanda modern dünya tarihinin de en kritik dönüm noktalarından birisine işaret eder niteliktedir.⁷

2. Sömürgecilik ve Emperyalizm: Kavramsal Bir Mukayese

Kelime anlamı olarak “imparatorluk kurma eğilimi” anlamına gelen emperyalizmin bugüne dek muhtelif tanımları yapılmış olmakla beraber genel anlamda “*etnik, dinsel ve kültürel açılardan birbirinden çok farklı toplumların başka bir güç tarafından tek bir siyasi ve ekonomik çatı altında yönetilmesi ya da yönetilmek istenmesi*” olarak açıklanabilir.⁸ Emperyalizm ile sömürgecilik analogik olarak çoğunlukla aynı anlama gelen kavramlar kullanılıyorsa da aralarında çok temel bir nüans bulunmaktadır.⁹ Immanuel Wallerstein'in modern dünya sisteminin tarihsel kökeni olarak sabitlediği 16¹⁰ ve 17. yüzyıllarda başta İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi büyük sömürge güçlerinin Amerika kıtası, Güney Asya gibi bölgelerdeki faaliyetleri göz önüne alındığında sömürgeciliğin emperyalizmden tarihsel açıdan çok daha erken bir aşama olduğu ortaya çıkmaktadır.¹¹ Avrupa'nın 19. yüzyıl emperyalizminin önceki sömürge(leşirme) pratik ve modellerinden gerek örgütlenme, gerekse tahakküm derecesi bakımından arz ettiği farka odaklandığımızda, emperyalizm sömürgecilikten ayrı olarak salt bir ele geçirme ve birikim elde etmekten çok büyük ve örgütlü bir tahakküm altına alma girişiminin adı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Buna ek olarak kronolojik açıdan bakıldığında sömürgecilik eski, emperyalizm ise yeni bir kavramdır. Nitekim benzer bir noktaya işaret eden İngiliz tarihçi Hobsbawm emperyalizm sözcüğünün ilk kez 1890'larda siyaset jargonunun bir parçası haline geldiğini söyler ve ekler: “*İmparatorlar ve imparatorluklar eski olsa da, emperyalizm tamamen yeniydi*”.¹³

Tarihsel evrim süreci çerçevesinde bakıldığında sömürgecilik genel olarak üç dönem içerisinde incelenmektedir. Bunun ilki “Eski Sömürgecilik” olarak adlandırılan 17. yüzyıl

⁷ Rupert Emerson, Sömürgelemlerin Uluslaşması, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1965, s. 4.

⁸ Server Tanilli, s. 96; Gail Omvedt, “Towards a Theory of Colonialism”, Critical Sociology, vol: 3, no: 3, (Apr., 1973), s. 1.

⁹ Ronald J. Horvath, “A Definition of Colonialism”, Current Anthropology, vol: 13, no: 1, (Feb., 1972), ss. 45-57.

¹⁰ Immanuel Wallerstein, Modern Dünya Sistemleri Analizi, BGST Yayınları, İstanbul, 2014, s.51.

¹¹ Edward Hallet Carr, Milliyetçilik ve Sonrası, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 75; Paul Harrison, Üçüncü Dünyanın Batılılaştırılması, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 31-39. Bu konu hakkında bir tartışma için bkz. Raimondo Luraghi, Sömürgecilik Tarihi, e Yayınları, İstanbul, 1975, ss. 11-24.

¹² Lütfi Sunar, “XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Emperyalizm Algısı”, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 14. Sayı, 2007, ss. 58-60; Ania Loomba, Kolonyalizm-Postkolonyalizm, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 17-19.

¹³ Hobsbawm, İmparatorluk Çağı, s. 71.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

sonundan 19. yüzyıl başlarına kadar olan dönemdir. Bu sürecin en önemli unsuru coğrafi keşifler ve Amerika kıtasının kolonileştirilmesidir. İkinci aşama “Serbest Ticaret Sömürgeçiliği” olarak tanımlanan 1830-1880 arası dönemi kapsamaktadır. J.M. Blaut’un doğru bir tespitle “Avrupa-merkezci yayılcılığın klasik biçimi” olarak tasvir ettiği bu tarihsel aralık içerisinde başta İngiltere olmak üzere Avrupa’nın sanayileşmiş/kapitalistleşmiş merkezi güçleri yerkürenin Avrupa-dışı/sanayileşmemiş bölgelerini tedricen sömürgeleştirmeye, yine Blaut’un deyimıyla “boyun eğdirmeye” başlamışlardır.¹⁴ Üçüncü dönem olan “Yeni Emperyalizm” ise 1880-1940 yılları arasını içine alır ve “Yeni Sömürgecilik Dönemi” olarak da adlandırılır. Batı sermayesinin büyüyen ticari ilişkiler ağı çerçevesinde genişlediği ve yapısal dönüşüm yaşadığı¹⁵ bu dönem bir önceki Serbest Ticaret Sömürgeçiliği aşamasında iktisaden sömürge haline getirilen bölgelerin büyük güçler tarafından bu defa politik olarak egemenlik altına alınmalarını ifade etmektedir.¹⁶ Sömürgeçiliğin kendi içerisinde yaşadığı bu yapısal değişimin en önemli itici güçlerinden biri hiç kuşkusuz daha geniş araziler ve gümrük tarifelerine müdahalelerin yapılmadığı pazarlar isteyen Avrupa burjuvazisi, yani tüccarlar ve sermaye sahipleri idi.¹⁷

3. Hindistan’da İngiliz Sömürge Yönetiminin Kuruluşu

İngiliz sömürgecilik tarihinin Asya kıtası bağlamındaki en eski girişimi Hindistan merkezli olarak 17. yüzyılda kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’dir. 31 Aralık 1600 tarihinde Kraliyet beratı ile kuruluşu ilan edilen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi zamanla dünyanın en büyük ticari organizasyonlarından biri haline gelip, İngiliz sömürgeçiliğinin Asya kıtasındaki acentesi kimliğini kazanacaktır.¹⁸ Özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde mezkûr şirket elinde bulundurduğu iktisadi güce ek olarak zamanla elde ettiği siyasi etkinliğin de neticesinde Hindistan coğrafyasında popüler deyişle “devlet içinde devlet” haline gelecektir.¹⁹

¹⁴ J.M. Blaut, Sömürgeçiliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılcılık ve Avrupa-merkezci Tarih, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 46.

¹⁵ Donald Quataert, Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908), Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 13.

¹⁶ Ahmet Yaramış, “Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1907)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: IX, sayı: 2, Aralık 2007, ss. 121-122.

¹⁷ Kara İhtilal (Uyanan Afrika), Haz. Ergün Tuncalı, Akşam Kitap Kulübü, İstanbul, 1966, ss. 29-30; Gürhan Uçkan, Güney Afrika Cumhuriyeti: Çağdaş Sömürgecilik ve Emperyalist Yayıma Örneği, Yarı Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 15-16.

¹⁸ Georges Lefebvre, “Kapitalizm” başlıklı monografisinde bu tarz şirketlerin 16. yüzyıldan itibaren küçük hisse ortaklıkları halinde ortaya çıkmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bu ve benzeri detay için bkz. Georges Lefebvre, Kapitalizm, Çan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 29 vd.

¹⁹ Azmi Özcan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 22, 2000, s. 294.

Özellikle 18. yüzyılda Britanya adasının Sanayi Devrimi'nin anavatanı olarak inkişafı²⁰ ve meşhur 7 Yıl Savaşları (1756-1763) neticesinde Fransızlara karşı zafer kazanılması ile²¹ Hindistan bir anlamda ticari bakış açısı ile İngiltere için hem bir hammadde kaynağı hem de bir mamul madde pazarı haline gelmiştir. Tedrici olarak İngilizlere dünya egemenliğini getirecek olan bu klasik kapitalist hegemonya ilişkisinin ticari ayağı deniz aşırı coğrafyalarda Doğu Hindistan Şirketi ve benzeri şirketler aracılığı ile tahkim edilirken²², güçlü İngiliz donanmasının bu düzenin korunması ve devamlılığı hususunda büyük bir önem ve işlev sahibi olduğu görülmektedir.²³

Dünya tarihinin uzun 19. yüzyılı İngilizler ve Hindistan'daki varlıkları adına dönem dönem krizli geçen yıllar olmuştur. Yüzyılın ilk yarısında Çin ile İngiltere arasında patlak veren Afyon Savaşları bunun ilk büyük örneği olarak kabul edilmektedir. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla Çin'den çay transfer eden İngiltere, bunun karşılığında Hindistan coğrafyasında üretilen afyonun Çin'e satışını sağlıyordu. Bu yoğun afyon ticaretinin²⁴ zamanla Çin'de suç oranlarının yükselmesi ile toplumsal bir kriz ortamının doğuşuna kaynaklık etmesi neticesinde Çin hükümeti afyon yasağı getirmiş; afyon çubuklarının yakılmasına, keşhanelerin kapatılmasına ve sıkı toplumsal tedbirlerin uygulanmasına başlanmıştır. Bu gelişmeler ile kapsamı genişleyen afyon yasağının devam etmekte olan ticari ilişkiye zarar vermeye başlamasıyla İngiltere ile Çin arasındaki ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Çin tarafı toplumu koruma ilkesiyle hareket ederken, İngiltere ise serbest ticaretin engellenmesine karşı çıkıyor; Çin hükümetinin yasak kararı ve uygulamalarını protesto ediyordu. Bu durum kısa sürede Birinci Afyon Savaşı'nın patlak vermesine neden olmuş; savaşı sonunda İngiltere Çin'i ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 1842'de imzalanan ve savaşın esas nedeni olan afyona dair ironik bir şekilde hiçbir maddesi olmayan Nanking Antlaşması²⁵ ile İngiltere Doğu Asya egemenliğinin en önemli ayaklarından biri olacak olan Hong Kong'un kontrolünü ele geçirmiş; aralarında Şangay'ın da bulunduğu Çin'deki beş önemli liman İngiliz tüccarlara açılmıştır.²⁶

²⁰ Eric Hobsbawm, Devrim Çağı 1789-1848, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 38.

²¹ Yedi Yıl Savaşları ile İngiltere Fransa'ya karşı kazandığı zafer ve ardından imzalanan Paris Antlaşması ile Hindistan ve Kuzey Amerika gibi iki önemli Fransız egemenlik alanına el koyarken; Afrika'daki Fransız kolonilerinin de önemli bir kısmını ele geçirmiştir. Detay için bkz. William McNeill, Dünya Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 615-617.

²² Detay için bkz. Maurice Dobb, Kapitalizmin Dünü ve Bugünü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, ss.33-41; Hobsbawm, Devrim Çağı, s. 43.

²³ Geoffrey Parker, Cambridge Savaş Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 234.

²⁴ Hobsbawm, Devrim Çağı, s. 45.

²⁵ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, 1995, s. 275.

²⁶ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Batı-Çin Savaşları ve Osmanlı Devleti", TAD, cilt: 36, sayı: 62, 2017, ss. 92-93; Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, ss. 744-745.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İngiltere ile Çin arasında baş gösteren bu ilk krizin ardından ikinci önemli siyasi ve askeri çatışma Hindistan’da patlak vermiştir. Nihayetinde İngilizlerin Hindistan’ı tam anlamıyla bir sömürge haline getirmesiyle sonuçlanacak olan bu kriz, Hint askerlerinin başlattıkları İngiliz karşıtı bir isyan olarak başlamış ve yaklaşık 6 ay boyunca devam etmiştir. 1857 senesinde başlayan ve tarihe Sipahi İsyanı olarak geçen bu İngiliz karşıtı ayaklanma, içerisinde Bengal ordusuna mensup sipahilerin yer alması nedeniyle askeri bir hüviyete sahip olduğu kadar, Babürlü Sultanı II. Bahadır’ın sembolik önderliği etrafında teşkilatlanan Hindu ve Müslüman kitlenin de yer alması sebebiyle toplumsal bir kalkışma olarak da nitelenmektedir. Delhi başta olmak üzere önemli kentlerde kitleler halinde gerçekleşen ayaklanmalar neticesinde İngiliz ordusu çok sert bir biçimde isyanı bastırmış; binlerce kişi öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir.

1857 tarihli Sipahi İsyanı’nın en önemli sonucu ise hiç şüphesiz ki 1600’lerden beri Hindistan coğrafyasında devam eden İngiliz varlığının 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla kimlik ve içerik değiştirmesi; Hindistan’ın doğrudan bir İngiliz sömürgesi haline getirilmesi olmuştur. Ayaklanmanın bastırılmasını müteakip İngiliz Parlamentosu 2 Ağustos 1858 tarihli toplantısında aldığı kararla Hindistan İdare Kanunu’nu ilan etmiştir. Bu kanunla İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin varlığı ve yetkileri resmen ortadan kaldırılmış; Hindistan’ın yönetiminin resmen ve doğrudan İngiliz hükümetinin eline bırakıldığı ilan edilmiştir.²⁷

3.1. Mütehakkim Sömürgeci olarak İngiltere ve Güdümlü Modernleş(tiril)en Hindistan

1857 isyanı sonrası Hindistan tarihi bir yanıyla yukarıda ifade edildiği gibi İngiliz idaresi altında geçirilen bir dönem olmuş, diğer taraftan da bizzat sömürgeci hegemon tarafından teşvik edilen modernite ve ürünleri ile tanışma süreci olmuştur. Nitekim iç dinamiklerin hareketsiz kaldığı ve dış yönlendirmelerin öne çıktığı bir model olarak kategorize edilmiş olan güdümlü modernleşmenin önde gelen örnekleri arasında Hindistan da yer almaktadır²⁸.

²⁷ Azmi Özcan, “Hindistan: III Tarih”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 18, 1998, s. 78. İngiltere 1857’de Hindistan’daki İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin parlamento kararı ile devlet yönetimi çatısı altına alınması kararını bu olaydan çeyrek asır evvel Doğu Akdeniz’deki Levant Kumpanyası’ni benzer yöntemle devlet eline alarak tecrübe etmişti. Kökenleri 15.yy’a dek uzanan Levant Kumpanyası’nın 1825’te ticari etkinliğinin feshi sağlanarak, İngiliz Parlamentosu’nun aldığı kararla devlet yönetimine bırakılmıştı. Bkz. Christine Laidlaw, Levant’taki İngilizler: 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla Ticaret ve Siyaset, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2011, s. 45.

²⁸ Modernleşme kategorileri için temel bir eser olarak bkz. Suavi Aydın, Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 23-25.

Modern ve ileri olarak kabul edilmiş ülkelerdeki kurum ve değerlerin modernleşmek isteyen ülkelerdeki muadillerine örnek olarak alınmasını, dolayısıyla da tarihsel olarak eski-yeni çatışmalarını beraberinde getiren güdümlü modernleşme örnekleri aynı zamanda az gelişmiş ülke modernleşmesi olarak da kategorize edilmektedir. Geri kalmış bir ülkenin bir Batılı gücün kimi zaman yönlendirmesi kimi zaman da doğrudan sömürgesi altında ve daha önemlisi o gücün talep ve menfaatleri doğrultusunda modernleştirilmesi olarak özetlenebilecek az gelişmiş ülke modernleşmesi içerisinde burada sözü edilen sömürgeci gücün modernleştirici rolü bir problematik olarak ortaya çıkmaktadır.²⁹ Zira bu bağlamdaki modernleşme müşahhas olarak sömürgeci gücün sahip olduğu şirketler aracılığıyla inşa ettiği köprü, baraj vb. teknik altyapının yaygınlaştırılması anlamına geliyordu. Bu modern teknik altyapının yine modern ekonomik/ticari ağ ve sömürge kurumlarına hizmet etmek üzere tasarlandığı açık bir hakikatti. Bu çerçevede gerek Mısır'da gerekse Hindistan'da haberleşmeden tarım ve sulamaya, ulaşımdan eğitime, modern anlamda şehirleşmeden bürokratik devlet mekanizmasına kadar uzanan geniş bir yelpazede dışsal müdahale ile İngiliz modernleştiriciliği vücut bulurken; aynı dönem İngiltere'nin sözü edilen coğrafyalar üzerinde sömürgeci gücünün temerküzü anlamına geliyordu.³⁰

Hindistan'daki İngiliz varlığı ve etkinliği üzerine düşünen 19. yüzyılın Avrupalı entelektüellerinden bir tanesi Karl Marx'tı. Marx, ideolojik-kategorik olarak sömürgecilik ile emperyalizmin karşısında dururken, bununla tezat teşkil edecek şekilde İngiltere gibi ilerlemiş/gelişmiş sömürgeci güçlerin az gelişmiş yahut geri kalmış ülkelerdeki modernleştirici rolünü ise değerli bulan bir yaklaşıma sahipti. Marx'ın bu konudaki fikirlerini en iyi ortaya koyan ve hala üzerinde tartışılan makalesi 8 Ağustos 1853 tarihinde New York Daily Tribune'de yayımlanmıştı. "*Hindistan'daki İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları*" başlığını taşıyan makalesinde Marx, Hindistan'daki verili somut koşullar çerçevesinde İngilizlerin modernleştirici kimliğini "*İngiltere'nin Hindistan'da yerine getirmesi gereken ikili bir görevi vardır: biri yıkıcı, öteki yenileyici-eski Asyatik toplumun ortadan kaldırılması ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerinin atılması*" sözleriyle olumluyordu.

²⁹ Ne var ki problemi yaratan nokta müşahhas olandan ziyade mücerret olanda saklı idi. Zira bir taraftan sömürgeci güç tüm modernleştirme girişimlerinin ideolojik görüntüsüne karşın sömürgeci eğitimleri altındaki halklara kendi medeniyetlerinin kazanımlarını aktarma ile görevli olduklarına samimiyetle inanırken; sömürülen halklara ise ekonomik ve toplumsal ilerlemenin ancak sömürgecinin kendilerini modernleştirme yoluyla gerçekleşebileceği bilgisi dayatılıyordu. Detay için bkz. Blaut, a.g.e., ss. 54-55.

³⁰ Az gelişmiş ülke modernleşmesinin Hindistan ve Afrika örneklerinde incelendiği çalışmalar için bkz. Bernard S. Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge: British in India*, Princeton University Press, 1996; Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996; Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Böylelikle Hindistan tarihinde o güne dek hiç kavuşamadığı birliğe “İngiliz kılıcının dayatmasıyla” kavuşabilecekti.³¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan’ı sömürgeci kimliği ile hem siyasal anlamda yöneten hem de iktisadi olarak fevkalade fayda elde etmeye matuf “geri kalmışlıktan kurtarmak ve modernleştirmek” isteyen İngiltere, demiryolları ve haberleşme ağı ile ülkenin donatılması sürecine başlamıştır. Bir 19. yüzyıl alamet-i farikası olan demiryolları³² ve iletişim araçlarının yaygınlaştırılması ile ülkelerin coğrafi olarak birleştirilmesi prensibi bu bağlamda İngiltere tarafından Hindistan’da pratiğe dökülmüştür. Böylelikle kısa sürede ve hızlı bir şekilde asker sevkiyatına hizmet etmesinin yanı sıra demiryolları ile Hindistan kırsalı liman kentlerine bağlanıyor; iç bölgelerde üretilen ham pamuk ve *calico* kumaşı³³ gibi hammaddeler kolaylıkla limanlara ulaştırılarak anavatana gitmek üzere hazırlanıyordu. Hindistan bu bağlamda adım adım İngiliz sanayii için en mühim hammadde kaynaklarından biri haline gelirken aynı zamanda İngiliz mamul maddeleri için de bir pazar haline geliyordu. Bu durum ise benzerleri Osmanlı İmparatorluğu³⁴ ve Mısır’da gözlemlendiği üzere, Hindistan’da yerel üreticinin ve zanaatkârın çöküşünü beraberinde getirmiştir. Üst düzey İngiliz ürünleri ile iç pazarda rekabet edebilme imkânı olmayan yerli el sanatlarının gerisinde bıraktığı boşluğu tıpkı İstanbul’da ve Kahire’de olduğu gibi Delhi’de de İngiliz tüccarı ve onun ürünleri doldurmuştur. Buna mukabil yine zikredilen diğer örneklerden de müşahade edilebileceği üzere mezkûr süreç Hindistan’da İngiliz idaresi ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi üzerine ortaya çıkmış yerli bir burjuvazinin de doğuşuna kaynaklık etmiştir. İmparatorluğun yeryüzüne dağılan büyük iktisadi/ticari hacminin bir parçası olarak kendisine mevzii kazanan bu yerli burjuvazi hem kendi ülkesinde önce zenginleşmenin ardından da siyasal etkinlik sahibi olmanın yolunu açmış, hem de Hindistan’daki çeşitli toplumsal kesimlerin aksine İngiliz idaresinin gadrine uğramayarak, sınıfsal güvenliğini tesis edebilmiştir.

İngilizlerin mütehakkim sömürgeci kimliği ile Hindistan’da kurdukları siyasi idare etnik açıdan ziyade öncelikli olarak dinsel açıdan büyük bir ayrımın uygulanmaya başladığı

³¹ Karl Marx, Gazete Yazıları, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 123-130.

³² “On dokuzuncu yüzyıl endüstrileşmesinin, halkın hayal gücüne ve aydınların şiirlerine girmiş tek ürünü olmasından da anlaşılacağı gibi Endüstri Devrimi’nin başka hiçbir yeniliği, hayal dünyasını demiryolu kadar ateşlememiştir”. Bkz. Hobsbawm, Devrim Çağı, s. 54.

³³ Norman Stone bu yıllarda Hindistan’ın kuzeydoğusunda, Bangladeş’te yaklaşık bir milyon Hintlinin kumaş üretiminde çalıştığını söylemektedir. Bkz. Norman Stone, İmparatorluk Oyunları, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 231.

³⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fatma Müge Göçek, Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, ss. 191-261.

döneme işaret etmektedir. Bu çerçevede bakıldığında İngiltere'nin bütün Hindistan üzerindeki hâkimiyeti, Hindu ahaliye nispetle Müslüman ahaliyi olumsuz anlamda etkilemiş; hükmeden bir toplum olmaktan uzaklaştırmıştı. Özellikle 1857 İsyanı'nın hemen akabinde başlatılan bu ayrımcı politika ile İngilizler bir bakıma isyan sırasında Babürlü Sultanı II. Bahadır'ın sembolik önderliği etrafında kendisine karşı teşkilatlanan Müslüman kitleyi cezalandırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda daha önceki süreçte idari kademelerde görevlendirilebilen yerli Müslüman ahali bundan sonra sistematik olarak devlet görevinden uzaklaştırılmıştır. Bir nevi ikinci sınıf vatandaşlık uygulaması başlatan İngiliz idaresi Müslüman ahalinin toplumsal ve ekonomik güç kaynaklarını da ellerinden almak adına mevcut hukuk ve vakıf düzenini de baştan aşağı değişime tabi tutmuşlardır.³⁵

4. Hindistan Tecrübesinin 19. Yüzyıl İngiliz Sömürge İmparatorluğunun Diğer Noktalarına Yansımaları: Mısır ve Sudan Örnekleri*

19. yüzyılda Kuzey Afrika'dan Asya içlerine, Güney Afrika'dan Avustralya'ya dek sahip olduğu dominyonlarla dünya ölçeğinde bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere'nin sömürge siyasetinin alamet-i farikası hiç kuşkusuz ki Hindistan'da kurduğu yönetim olmuştur. İngiliz sömürge siyasetinin bu coğrafyada 18. yüzyıl sonlarından itibaren gerek ilk pratik örneklerinin görülmeye başlanması gerekse dünyanın diğer önemli stratejik noktalarında kurulan İngiliz sömürge idarelerinin en mühim güvenlik kaygısının bu coğrafyadaki İngiliz varlığının korunması fikri üzerine inşa edilmesi sebebiyle Hindistan yüzyılın tamamı boyunca dünyanın en büyük hegemon gücü olan İngiltere için apayrı bir öneme sahip olmuştur.

Nitekim Hindistan yolunun İngiliz çıkarları açısından güvenliğinin sağlanması ve rakip büyük devletlerin bu yol üzerinde Londra açısından tehlike yaratacak konumlara sahip olmalarının engellenmesi tüm 19. yüzyıl boyunca İngiliz dış siyasetinin öncelikli meselelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶ 18. yüzyıl sonundan itibaren Napolyon Fransa'sı ile olan rekabeti dolayısıyla öncelikle Hindistan yolunun emniyetini sağlamak saikiyle hareket eden İngiltere, Fransızların Mısır'a asker çıkarmasıyla ilk kez askeri manada bu topraklarda boy göstermesi ve 1801'de Napolyon askerlerinin Mısır'dan çıkarılıp, Hint yolunun tehlikeye düşmesinin önüne geçilmesi bunun ilk erken örneği

³⁵ Suat Vural, "Hindistan'da İngiliz Yönetimi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 170-171.

* Bu bölümde Mısır ve Sudan hakkında verilen bilgiler 2013 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunduğum "İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneklerinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi" başlıklı doktora tezinden alınmıştır.

³⁶ Örnek için bkz. Edward Mead Earle, Bağdat Demiryolu Savaşı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 18.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

olarak gösterilmektedir. Buna ek olarak 1882’de Mısır’ın resmen İngilizler tarafından işgali ile Hint yolu üzerinde güçlendirilen İngiliz hâkimiyeti, aynı perspektif uyarınca Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında bu defa Basra Körfezi’nde ve Mezopotamya bölgesindeki İngiliz varlığının yoğunlaştırılması ile Londra tarafından tahkim edilmeye çalışılmıştır.³⁷

Hindistan “üzerinde güneş batmayan imparatorluğun” üzerine inşa edildiği 19. yüzyıl İngiliz sömürge siyasetinin merkezini teşkil ettiği için yukarıdaki örneklerden de sarıh bir şekilde anlaşılacağı üzere Londra hükümetleri tarafından öncelikle bir güvenlik meselesi olarak addedilmiştir. Bu hem Hindistan’ın İngiliz imparatorluğu için maddi planda jeopolitik önemini gösterdiği kadar manevi anlamda da ne denli önemli bir hâkimiyet alanı olarak tanımlandığını da gözler önüne sermektedir. Bu durum aynı zamanda üst düzey İngiliz sömürge yöneticileri açısından da bürokratik kariyer süreçleri göz önüne alındığında karşımıza çıkan bir durumdur. Nitekim İngiltere örneğinin Mısır ve Sudan’da kurduğu sömürge idarelerinde üst düzey mevkilerde görev verdiği tüm idarecileri başta Hindistan olmak üzere İngiliz sömürge yönetimlerinde daha önce değişik katmanlarda görev almış isimler arasından seçmiştir. İngiliz sömürgeçiliğini yaşayarak tecrübe eden bu isimler Mısır ve Sudan görevleri arifesinde görev yaptıkları yerlerde sömürge yönetimi, İngiliz menfaatleri, sömürge yönetimi altındaki halk ile ilişkiler gibi farklı konularda deneyim sahibi olmuşlardır. Bu isimlerin başında gelen Sir Evelyn Baring, nam-ı diğer Lord Cromer mezkûr tipolojinin önde gelen örneğidir. 1877-1879 yılları arasında üstlendiği Borçlar İdaresi komisyon üyeliği ile Mısır’daki bürokratik kariyerine adım atan ve kısa süre içerisinde “*Mısır’ın taçsız kralı*” olarak nitelenecek derecede ülkenin tek hâkimi olan Lord Cromer³⁸ bu görevi öncesinde ilk olarak 1872’de Hindistan’da dönemin İngiliz Genel Valisi Lord Northbrook’un özel kalemi olarak görevlendirilmiş; Northbrook sonrasında genel valiliğe getirilen Lord Ripon’un kabinesinde ise Maliye Nazırı olarak yer almıştı.³⁹

İngiliz sömürge imparatorluğunun 19. yüzyıldaki en büyük örneklerinden birisi olan Hindistan Lord Cromer örneğinden de görüldüğü üzere pek çok noktada denizaşırı İngiliz bürokratların emperyal yönetim deneyimi kazanmasına ve rüştlarını ispat edebilmelerine imkân sağlayan bir deneme tahtası işlevi görmüştü. Üzerinde egemenlik tesis edilen yerli

³⁷ Marian Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu 1900-1923”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, Ed. Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.199.

³⁸ Afaf Lutfi el-Seyyid Marsot, Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 76-79. Lord Cromer ve hatta Lord Kitchener’in Osmanlı Sultanı’na aldırış etmeksizin Mısır’ı diledikleri gibi idare ettikleri genellikle kabul gören bir tarihsel olgudur. Bir örneği için bkz. T.G. Fraser, A. Mango, R. McNamara, Modern Ortadoğu’nun Kuruluşu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 15.

³⁹ Henry Duff Trail, Lord Cromer: A Biography, Bliss Sands and Co., London, 1897, ss. 21-85.

halk ile ilişkilerin içeriği ve yönetiminden, sağlıklı bir sömürge idaresi kurulmasına dek uzanan bu deneyimler bütünü İngilizler tarafından yeryüzünün diğer noktalarında yol gösterici bir nitelik kazanmıştır. Yetişmiş, tecrübeli eleman eksikliğini bu kapsamda büyük oranda Hindistan'daki bürokratik kadrolardan karşılayan İngilizler, farklı alanlara ait karar ve uygulamalarında da yine Hindistan örneğinden yararlanma yolunu seçmişlerdir.

Hiç şüphesiz ki Hindistan tecrübesinin ne denli etkin bir işleve sahip olduğunun en canlı ve net örneklerinin gözlemlendiği siyasal coğrafya olarak Mısır karşımıza çıkmaktadır. Daha önce sözünü ettiğimiz Lord Cromer örneğine ek olarak özellikle yüzyılın ikinci yarısında Londra tarafından Mısır'a tayin edilen çok sayıda üst düzey bürokratin Hindistan'daki İngiliz idaresinde görev almış olan isimler arasından seçildikleri dikkat çekmektedir. Örneğin Londra tarafından Mısır Sular İdaresi'nin başına getirilen Sir Colin-Scott Moncrieff⁴⁰ Mısır tarımının geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapmış; bilhassa pamuk ekiminin yaygınlaştırılması konusunda projeler geliştirmişti.⁴¹ Bu kapsamda barajlar, su kanalları yapılması ve kullanıma hazır su miktarının bu yolla arttırılması için yaptığı çalışmaları hazırladığı raporlarla Mısır kabinesi ile de paylaştığı Moncrieff'in en büyük ilham kaynağı Hindistan'da aynı konuda yaptığı çalışmalar olmuştu. Bunu Nubar Paşa'ya sunduğu 31 Ocak 1885 tarihli raporunda ifade eden Moncrieff, Mısır'daki sulama kanalı çalışmaları için Hindistan'dan daha önce bu alanda görev almış tecrübeli İngiliz mühendis ve uzmanların getirilmesini önermekteydi. Kuzey Hindistan'da kurulan sulama sisteminin aynısının Mısır için ideal sistem olduğunun altını çizen Moncrieff, daha önce kendisi ile Hindistan'dan Kahire'ye gelen ve birlikte çalıştığı Ross, Willcocks, Foster ve Yüzbaşı Hanbury Brown'un verdikleri katkının önemine işaret etmekteydi.⁴²

Hindistan'dan Mısır'a üst düzey idareci gönderme ve onların tecrübelerinden yararlanma geleneğinin tersine işleyen en önemli istisnalarından bir tanesi Lord Kitchener örneğidir. 19. yüzyıl İngiliz sömürge imparatorluğunun pek çok önemli noktasında görev yapmış olan Kitchener önemli bir askeri ve siyasi aktör olarak temayüz etmiş bir isimdir. Gerek Mısır'da gerekse Sudan'da görev yapan Lord Kitchener ise İngilizlerin elinde bulunan tecrübeli üst düzey asker bürokratların başında gelmekteydi. 1884'te Sudan'da patlak veren Mehdi İsyanı sırasında buraya gönderilerek Afrika görevine başlayan Kitchener, 1892'de Hıdiv Abbas Hilmi tarafından Mısır orduları başkomutanlığı (serdarlık makamı)

⁴⁰ M. Rifaat Bey, *The Awakening of Modern Egypt*, Longmans Green and Co., London, 1947, s. 230; Sir Auckland Colvin, *The Making of Modern Egypt*, Seely and Co. Ltd, London, 1906, s. 38.

⁴¹ Arthur E.P. Brome Weigall, *A History of the Events in Egypt from 1798 to 1914*, William Blackwood and Sons, London, 1915, s. 199.

⁴² "Colonel Scott-Moncrieff to Nubar Pasha, Cairo, January 31, 1885", 1884-85 [C. 4421] Egypt. No. 15 (1885). Reports on the state of Egypt, and the progress of administrative reforms.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

görevine getirilmişti.⁴³ 1899’da İngiliz-Mısır Sudan’ının ilk genel valisi olarak tayin edilen Kitchener takip eden yıllarda Güney Afrika’da Boerlere karşı savaşıyan İngiliz ordularına kumandanlık etmiş; ardından da Hindistan’a başkomutan olarak gönderilmiştir.⁴⁴ Hindistan’daki görevi ise Birinci Dünya Savaşı arifesinde bu defa İngiliz Genel Konsülü sıfatıyla Kahire’ye geri dönmesi ile son bulmuştu.⁴⁵

Mısır’da Hindistan örneğinin yol gösterici olarak kabul edilmesinin konuşulup, tartışıldığı bir başka alan ise İngiliz idaresi altında yeni oluşturulan mahkemeler olmuştur. Şubat 1885 tarihinde dönemin Kahire Temyiz Mahkemesi Yargıçısı Sheldon Amos tarafından Mısır’daki adli mekanizmanın durumu, ihtiyaçları gibi konular üzerinde hazırlanan raporda Lord Cromer’e Hindistan’daki İngiliz sömürge idaresinin hukuk alanında uygulamaya koyduğu mevzuatın örnek alınması önerilmiştir. Özellikle ceza yasasının Hint örneğinden alınması konusunda ısrarcı olan rapor doğrultusunda hem adı geçen yasal düzenleme hem de yargıçların terfi usulü Hindistan örneğinden iktibas edilerek Mısır’a getirilmiştir.⁴⁶

Mısır’da İngiliz idaresince yürürlüğe sokulan ve kısaca arazi yasası olarak bilinen düzenleme de tıpkı ceza hukuku ve sulama faaliyetlerinden olduğu gibi doğrudan Hindistan tecrübesinden ilham alınarak hazırlanmıştır. Hindistan’daki İngiliz sömürge idaresi tarafından uygulanmakta olan Pencap Arazi Yasası yalnızca isim değişikliği yapılmak suretiyle, Lord Kitchener’in genel valiliği döneminde Mısır’da kullanılmaya başlanmış; bu yasa uyarınca elinde beş feddandan⁴⁷ daha az miktarda toprak bulunan küçük üreticinin toprağının müsadere edilmesinin kanunen engellenmesiyle Mısır köylüsünün öteden beri en büyük korkularından biri olan, elindeki toprağa merkezi idare tarafından sorgusuz sualsiz el konulmasına böylelikle son verilmiştir.⁴⁸

Sudan’da 1898 sonrasında İngiliz sömürge idaresinin resmen kurulmasından sonra Hartum merkezli olarak bu coğrafyada egemenliğini tesis etmeye çalışan İngiliz sömürgeçiliği zaman içerisinde tıpkı Mısır’da olduğu gibi burada da Hindistan

⁴³ Arthur E.P. Brome Weigall, s. 195.

⁴⁴ 1904 (200) East India (army memorandum). Return of the memorandum recently issued by General Lord Kitchener of Khartoum and local Commander-in-Chief in India, upon the organisation and training of the army in India.

⁴⁵ E.S. Grew, Field-Marshal Lord Kitchener: His Life and Work for the Empire, The Gresham Publishing Company, London, 1917, ss. 92-165; Henry D. Davray, Lord Kitchener: His Work and His Prestige, T. Fisher Unwin Ltd., London, 1917, ss. 16-54.

⁴⁶ “Mr. Sheldon Amos to Sir E. Baring, Cairo, February 7, 1885”, 1884-85 [C. 4421] Egypt. No. 15 (1885). Reports on the state of Egypt, and the progress of administrative reforms.

⁴⁷ 1 feddan 4200 metrekaredir.

⁴⁸ Sir George Arthur, Life of Lord Kitchener, vol: II, MacMillan and Co., London, 1920, s. 318.

tecrübesinden yararlanma seçeneğini her daim masada hazır tuttu. Örneğin, İngiltere'nin Sudan Genel Valisi Sir Reginald Wingate tarafından 1909 senesinde Hartum'da yeni bir komisyon oluşturulması kararı alındı. Genel valilik makamına bağlı olarak bir nevi yürütme kurulu olarak çalışması öngörülen bu komisyonda doğal azalar olarak belirlenen mülki, mali, adli komiserlerin yanı sıra Sudan Genel Müfettişi ile danışmanların da yer alması planlandı. Sudan'ı ilgilendiren tüm konuların birer komiserin denetimine devredildiği bu komisyonun oluşturulması fikri tamamıyla İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı benzer bir yürütme kurulundan ilham alınarak ortaya çıkarılmıştı. Öyle ki, bu tip bir komisyonun oluşturulması düşüncesini İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'e ileten Wingate, Hindistan'daki uygulamaya işaret etmeyi ihmal etmemiş; bunu gören Grey de cevabi yazısında öneriyi son derece makul ve hayata geçirilebilir bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁹

Sudan hukuk mekanizmasının yeniden oluşturulması konusunda ise bir ölçüde Mısır'da olduğu gibi İngilizler adına en önemli örnek Hindistan olmuştur. Arazi yasasından ceza ve vergi yasasına dek Hint kanunlarının alındığı yasa yapımı süreci içerisinde ayrıca istinaf (bölge) mahkemelerinin oluşturulması da aynı örnekten hareketle yaşama geçirilmiştir.

Sonuç

“Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması” şeklinde tanımlanabilecek olan sömürgecilik⁵⁰ ve onun siyasallaşmış boyutu olarak kategorize edilen emperyalizm 19. yüzyıl dünya siyasetini belirleyen en önemli kavramsallaştırmalar olarak tarihe geçmiştir. Her iki kavramın tarihsel olarak temelinde kapitalizmin evrimsel sürecinin bulunduğu, birbirlerini kronolojik ve ideolojik olarak besledikleri ise açık bir hakikattir. Nitekim kapitalizme modern içeriğini kazandıran Britanya merkezli Sanayi Devrimi kitlelesel üretimin muazzam artışı ve bununla eş zamanlı olarak sermayenin merkezileşmesi ile sömürgeciliği emperyalizme dönüştüren sürecin işaret fişeği olmuştur.

Sermayenin merkezileşmesi sanayileşmiş Avrupalı büyük güçlerin kendi ulusal endüstrilerinin ihtiyaç duyduğu hammadde kaynağına ve pazara ulaşabilmek adına 19. Yüzyılın ikinci yarısının politik ruhunu oluşturan sömürge rekabeti ortamını yaratmıştır. Kıta Avrupası'ndan dünyanın geri kalan coğrafyalarına hammadde ve pazar arayışı

⁴⁹İsmail Hakkı Göksoy, “The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Manchester, 1986, ss. 19-20.

⁵⁰ Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 37, 2009, s. 394.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

doğrultusunda yayılmaya başlayan büyük güçler içerisinde İngiltere sahip olduğu ticari etkinlik hacmi ve sermaye gücü ile denizaşırı donanmasının büyüklüğü ile ilk sırada yer almıştır.

1830-1880 yılları arasındaki dönemi kapsayan “Serbest Ticaret Sömürgeçiliği” sürecinde İngiltere’nin kendisine tedrici olarak dünya egemenliğini getirecek olan klasik kapitalist hegemonya ilişkisinin ticari ayağı denizaşırı coğrafyalarda inşa ettiği görülmektedir. Bu dönemde İngiltere’nin başat güç olma pozisyonunun en önemli stratejik noktası Hindistan olmuştur. Hindistan hem İngiliz sanayii için büyük bir hammadde ve pazar kaynağı hem de İngiliz emperyal siyaseti için kritik bir jeo-stratejik alan olarak kabul edilmiştir. Öyle ki 19. yüzyıl İngiliz harici siyasetinin en önemli söylemlerinden biri olan “Hint yolunun güvenliği” konsepti tamamıyla bu coğrafyanın arz ettiği önem üzerine bina edilmiştir.

17. yüzyıl başlarında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin kurulması ile temelleri atılan Hindistan’daki İngiliz varlığı, 19. yüzyılda Sipahi İsyanı’nı müteakip şirketin feshi ve İngiliz parlamentosunun kararı ile siyasal bağlamda sömürge idaresinin kurulması ile zamanın ruhuna uydurulmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında İngilizlerin Hindistan’daki varlığını tarihsel açıdan önemli kılan bir diğer nokta İngiliz sömürge siyasetinin bu coğrafyada ilk pratik örneklerinin sergilemeye başlamasıdır. Öyle ki burada edinilen olumlu/olumsuz tecrübeler, sömürge idaresinde uzmanlaşmak üzere yetiştirilen sivil ve askeri bürokratlar İngiliz harici siyasetini imparatorluğun dünyanın diğer noktalarındaki politikalarını belirlemede doğrudan etkili olmuştur.

Örneğin, İngiltere’nin Mısır ve Sudan’da kurduğu sömürge idarelerinde üst düzey mevkilerde görev verdiği tüm idarecileri başta Hindistan olmak üzere İngiliz sömürge yönetimlerinde daha önce değişik katmanlarda görev almış isimler arasından seçmeye özen gösterdiği görülmektedir. Bu isimler Mısır ve Sudan görevleri arifesinde görev yaptıkları yerlerde sömürge yönetimi, İngiliz menfaatleri, sömürge yönetimi altındaki halk ile ilişkiler gibi farklı konularda deneyim sahibi olmuşlardı. Doğrudan Hindistan tecrübesinden ilham alarak tasarlanan Genel Valilik ve bir tür kabine olarak düşünülen yürütme kurulunda bu isimlere yer verildiği dikkat çekmektedir.

Tecrübeli sivil-asker bürokratların Hindistan’tan transfer edilmesine benzer şekilde İngiliz idaresi altındaki Mısır ve Sudan’da uygulamaya konan arazi ve vergi kanunları ile ceza kanunu ve buna uygun olarak kurulan istinaf mahkemeleri de birebir Hint örneğinden ilham alınarak hayata geçirilmiştir. Bu ve benzeri bulgular 19. yüzyıl İngiliz emperyal siyasetinde “Kralın tacındaki elmas” olarak tanımlanan Hindistan’ın salt bir

jeopolitik hâkimiyet alanı ve güvenlik meselesi değil, aynı zamanda İngiliz sömürge imparatorluğu için büyük bir tecrübe alanı olduğunu gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

“Colonel Scott-Moncrieff to Nubar Pasha, Cairo, January 31, 1885”, 1884-85 [C. 4421] Egypt. No. 15 (1885). Reports on the state of Egypt, and the progress of administrative reforms.

“Mr. Sheldon Amos to Sir E. Baring, Cairo, February 7, 1885”, 1884-85 [C. 4421] Egypt. No. 15 (1885). Reports on the state of Egypt, and the progress of administrative reforms.

1904 (200) East India (army memorandum). Return of the memorandum recently issued by General Lord Kitchener of Khartoum and local Commander-in-Chief in India, upon the organisation and training of the army in India.

Telif Eserler

Amin, Samir. *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Arthur, Sir George. *Life of Lord Kitchener*, vol: II. London: MacMillan and Co., 1920.

Ataöv, Türkkaya. *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1977.

Aydın, Suavi. *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2000.

Bey, M. Rifaat. *The Awakening of Modern Egypt*, London: Longmans Green and Co., 1947.

Blaut, J.M. “Colonialism and the Rise of Capitalism”, *Science & Society*, vol: 53, no: 3, (Fall, 1989): 260-296.

Blaut, J.M. *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Carr, Edward Hallet. *Milliyetçilik ve Sonrası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Chatterjee, Partha. *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Cohn, Bernard S. *Colonialism and its Forms of Knowledge: British in India*. Princeton University Press, 1996.

Colvin, Sir Auckland. *The Making of Modern Egypt*, London: Seely and Co. Ltd, 1906.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

- Davray, Henry D. *Lord Kitchener: His Work and His Prestige*, London: T. Fisher Unwin Ltd., 1917.
- Deane, Phyllis. *İlk Sanayi İnkılâbı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Dobb, Maurice. *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Earle, Edward Mead. *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Emerson, Rupert. *Sömürgelerin Uluslaşması*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1965.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. “Batı-Çin Savaşları ve Osmanlı Devleti”, *TAD*, cilt: 36, sayı: 62. (2017): 89-99.
- Fraser, T.G., Mango, A., McNamara, R. *Modern Ortadoğu’nun Kuruluşu*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- Göksoy, İsmail Hakkı. “The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *University of Manchester*. (1986).
- Grew, E.S. *Field-Marshal Lord Kitchener: His Life and Work for the Empire*. London: The Gresham Publishing Company, 1917.
- Harrison, Paul. *Üçüncü Dünyanın Batılılaştırılması*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Hobsbawm, Eric. *Devrim Çağı 1789-1848*. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Hobsbawm, Eric. *İmparatorluk Çağı 1875-1914*. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Horvath, Ronald J. “A Definition of Colonialism”, *Current Anthropolgy*. vol: 13, no: 1, (Feb., 1972): 45-57.
- Hroch, Miroslaw. *Avrupa’da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Kavas, Ahmet. “Sömürgecilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt: 37 (2009): 394-397.
- Kurmuş, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları, 1974.
- Laidlaw, Christine. *Levant’taki İngilizler: 18.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla Ticaret ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2011.
- Lefebvre, Georges. *Kapitalizm*. İstanbul: Çan Yayınları, 1972.

- Lenin, V.İ. *Emperyalizm: Kapitalizmin Sonuncu Aşaması*. İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1995.
- Llobera, Josep. *Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2007.
- Loomba, Ania. *Kolonyalizm-Postkolonyalizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: e Yayınları, 1975.
- Marsot, Afaf Lutfi el-Seyyid. *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Marx, Karl. *Gazete Yazıları*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.
- McNeill, William. *Dünya Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Omvedt, Gail. "Towards a Theory of Colonialism", *Critical Sociology*, vol: 3, no: 3, (Apr., 1973): 1-24.
- Oran, Baskın. *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Ed.) Marian Kent, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Özcan, Azmi. "Hindistan: III Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 18. (1998): 75-81.
- Özcan, Azmi. "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 22, (2000): 294-295.
- Parker, Geoffrey. *Cambridge Savaş Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Quataert, Donald. *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1987.
- Sarıca, Murat. *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1977.
- Stone, Norman. *İmparatorluk Oyunları: Avrupa ve Ortadoğu'yu Şekillendiren Yıllar*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Sunar, Lütfi. "XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Emperyalizm Algısı", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 14. Sayı, (2007): 58-60.
- Tanilli, Server. *Uygarlık Tarihi Ders Notları*. İstanbul: 1979.
- Trail, Henry Duff. *Lord Cromer: A Biography*, London: Bliss Sands and Co., 1897.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*. Filiz Kitabevi, 1995.

SÖMÜRGELER ÇAĞINDA “KRALIN TACINDAKİ ELMAS”: HİNDİSTAN’IN İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Uçkan, Gürhan. *Güney Afrika Cumhuriyeti: Çağdaş Sömürgecilik ve Emperyalist Yayılma Örneği*. İstanbul: Yarın Yayınları, 1986.

Voll, John O. “The British, the “Ulama”, and Popular Islam in the Early Anglo-Egyptian Sudan”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 2, no. 3. (Jul., 1971): 212-218.

Vural, Suat. “Hindistan’da İngiliz Yönetimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (2006).

Wallerstein, Immanuel. *Modern Dünya Sistemleri Analizi*. İstanbul: BGST Yayınları, 2014.

Wallerstein, Immanuel. *Tarihsel Kapitalizm*. İstanbul: Metis Yayınları, 1992.

Weigall, Arthur E.P. Brome. *A History of the Events in Egypt from 1798 to 1914*. London: William Blackwood and Sons, 1915.

Yaramış, Ahmet. “Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1907)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: IX, sayı: 2, (Aralık 2007): 121-130.